

Bandung

Bandung lijkt, uiterlijk althans, weinig of niet veranderd. De gebouwen en woonhuizen van vroeger staan er nog. De lanen en parken, de scholen, het voormalige 'Gouvernements Bedrijven', of Gedoeng Sate - zo genoemd vanwege het ornament op het dak, dat doet denken aan een pin waaraan stukjes vlees geprikt zijn -, de achter meer dan manshoge heggen van bougainvillea en sokastruiken verscholen Technische Hogeschool (waar van 1921 tot 1927 Sukarno studeerde), ja zelfs het standbeeld van aalmoezenier Verbraak uit de Atjeh-oorlog, en de Dagoweg met zijn villa's, alles ademt nog diezelfde zonnige rust, al worden de berm en de grasveldjes der plantsoenen in de droge tijd minder nauwgezet besproeid en van onkruid gezuiverd, en al zijn de 'moderne' huizen van omstreeks 1930 op hun fundamenten van aaneengesmetelde rivierkeien bij nader toezien nogal verveloos en vervallen, en wat interieur betreft kaal voor wie zich de gekleurde schemerlampen en knusse stoffering van het laat-koloniale Hollandse binnenhuis herinnert. Er is in deze wijken maar weinig verkeer, een enkele betjakrijder doorkruist loom de stille straten, waar nauwelijks andere mensen te zien zijn dan zo nu en dan groepjes studenten of scholieren. Krioelende stadsdrukte - Bandung heeft volgens de laatste opgave bijna twee miljoen inwoners - vindt men rondom het station en in de uitgestrekte volks- en pasaruurten achter de aloen-aloen. In de verte, altijd zichtbaar aan het einde van een straat, of tussen huizen en bomen door: de blauwe omtrekken van de bergen die de hoogvlakte omringen.

Het Prianganland is van een tegelijkertijd weidse en lieflijke schoonheid. Dichtbegroeide heuvels tegen een achtergrond van lange berggruggen, en boven alles uit, na de middag vrijwel altijd door wolken omkranst, de toppen; ravijnen en rivieren; sawahterrassen in alle stadia van bewerking: zowel die waarop de stoppels van het vorige gewas juist zijn verbrand als de veelvormige spiegels van de bevoeide velden, het helle groen van de bibit, de jonge rijstscheuten in hun kweekbed, en de akkers waar de padi al oogstklaar staat.

Veel plaatsen daar in de omtrek, die ik als kind in vakanties en op weekenduitstapjes bezocht heb, zijn nu ontgonnen door het lokale toerisme, met alle begeleidende verschijnselen van parkeerterreinen en toegangsbiljetten. Andere plekken zijn door de slechte toestand van wegen en bruggen zo goed als onbereikbaar geworden, zoals bij voorbeeld Telaga Patengan, het natuurreservaat op de hellingen van de Patuha. Maar misschien zijn al die watervallen en bergmeren en kraters in mijn herinnering blijven voortleven als het summum van romantische pracht, omdat ik nu eenmaal gewend was aan het 'gewone' landschap van de hoogvlakte. Ditmaal stond ik sprakeloos bij de aanblik van wat eens het decor van mijn kinderbestaan is geweest. Alleen maar kijken, dus, aan de kant van de weg, naar de zon die ondergaat achter een rij palmsilhouetten; of, in het middaglicht, naar de symmetrische patronen van horizontale sawahdijken en verticale glinsterende bevoeiingsstroompjes; of op een berm, in de vroege ochtend, naar de trechtvormige spinnewebben in het bedauwde gras. Een groet wisselen met jongens, die buffels naar huis drijven in de schemering, of met de pluksters in de theetuinen.

Op een dag worden er in de halvemaaenvormige feestzaal van hotel Homann, dat nu

Savoy voor zijn naam heeft staan, rood-witte bloemstukken binnengedragen: de nationale kleuren, de kleuren van het middeleeuwse rijk Majapahit. Om zeven uur in de avond stemmen jongemannen in modieuze kledij op het podium hun elektrische gitaren. Op de trap in de hal recipiëren twee mooie meisjes, één in sarong en kabaja, één in satijnen minijurk. 'Happy birthday to you!' hoor ik een gast zeggen; er volgen handkussen in Franse stijl. Om acht uur barst de muziek los. Zijn dit feestvierende employés van het Instituut voor Telecommunicatie, dat dezer dagen zijn oprichting herdenkt, of studenten van een der hogescholen, of gaat het om een langverbeid optreden van de 'Pro's' met hun leider Bing Slamet? Moeten wij in de fraaie jonge vrouwen misschien de Ratu Batik, de sarongkoningin van het jaar en Miss Jawa Barat 1969 zien, die - blijkens spandoeken in de hoofdstraat - in de stad verwacht worden, of zijn zij Tetty en Nenny, mannequins van de pasgeopende Bella Mia Boutique? Tot diep in de nacht schalt de ene tophit na de andere door de donkere Jalan Asia Afrika. Op de trottoirs hurken luisterend grote groepen betjakbestuurders en sigarettenventers. Aan de overkant van de straat zit een jongen hardnekkig dwars tegen de muziek in schrille tonen te blazen op een bamboefluit, levende dubbelganger van een der figuren van de uit grijze rivierklei gemodelleerde beeldengroep voor het hotel: een fluitspeler uit de desa, die een waterscheppende Sundanese schone hulde brengt.

Het orkest heeft behalve beat ook krontjong, soul, chansons, pop, musical, rock 'n roll en schlagers van dertig jaar geleden op het programma, alles met tomeloze energie en overgave en met grote flair voor de bijzondere kenmerken van ieder genre gespeeld en gezongen. Er wordt ook gedanst, in de beproefde ballroom-stijl; een enkel paar swingt. Orthodox-islamitische kringen beschouwen de westerse dansen als onzedelijk; over het algemeen trouwens vinden Indonesiërs onze vormen van vermaak zowel enigszins belachelijk als onesthetisch. Degenen die het gevaar van radicaal verbieden beseffen, zoeken naar een compromis, een Indonesische variant van 'volksdansen', tot nu toe blijkbaar zonder veel succes. Integendeel, het conflict spitst zich toe. In 1966 kon een hoogleraar in volle ernst verklaren dat studenten van de Gadjah Mada universiteit in Yogya, die het zouden wagen een dansavondje in westerse stijl te organiseren, de kans liepen door strenger opgevoede medestudenten met stenen bekogeld te worden.

De eenmansdemonstratie van de fluitspeler op het trottoir voor hotel Homann werd omstreeks middernacht overgenomen door een protesterende figuur of, wie weet, groep, die de alarmsirene op het dak in werking stelde. Een luguber onheilsgeloei overstemde de beatklanken, die echter geen ogenblik verstomden. Politiewagens kwamen aangerezen, maar de dader bleek onvindbaar. Vrij wat ernstiger was het incident tijdens de viering van de bevrijdingsdag op 17 augustus in Surabaya. Fanatieke strijders tegen zedenverval gooiden handgranaten naar een band die - met toestemming van de gouverneur van de stad - op de aloen-aloen speelde. Er vielen doden, er waren vele gewonden onder het publiek.

Priangan, het vaderland van de Sundanezen, die ongeveer vijftieng procent van de bevolking van Java vormen, gold in het begin van deze eeuw als een centrum van revolutionaire bewegingen. Bandung, met zijn belangrijke huisindustrie (veel textielafabrieken, looierijen, ververijen) was omstreeks 1925 de enige grote stad op Java waar geen algemeen vergaderverbod voor de communisten bestond, en waar de organisatie van de onder auspiciën van Nederlandse kameraden tot stand gekomen partij, de

oudste in Zuidoost-Azië, na de ups and downs die op haar oprichting in 1920 gevolgd waren, nog intact was. In Bandung woonde en werkte lange tijd E.F.E. Douwes Dekker, Multatuli's achterneef, die zoveel heeft bijgedragen tot de ontwikkeling van het vak-onderwijs, en tot de bewustwording van Indonesische intellectuelen. In Bandung richtten in 1927 progressieve studenten de Partai Nasional Indonesia op, met Sukarno als eerste voorzitter. Bandung was de eerste stad op Java die zich in 1945 na de nederlaag van Japan onafhankelijk verklaarde. In Bandung ontstond echter ook in 1946 de Partai Rakyat Pasundan, die zich voor de stichting van een Sundanese staat in federaal verband verklaarde, onder Nederlands oppertoezicht. Dit semi-autonome Pasundan heeft vanaf april 1948 korte tijd bestaan; in de ogen van velen een machteloos marionettenrijkje, een collaborerende, aan banden gelegde 'provincie' van de voor hun ondernemingen beduchte Nederlanders, die met de soevereiniteitsoverdracht ophield te bestaan. Bandung was van 1949 tot 1962 het centrum van de separatistische activiteiten van de Dar-ul-Islam, die Java tot een moslemstaat wilde maken. In Bandung had in 1955 de Afro-Aziatische Conferentie plaats; het was de bakermat van een van Sukarno's concepties, de Dasa Sila, Tien Beginselen ter Bevordering van Wereldvrede en Samenwerking. Bandung heeft nog steeds de naam de meest 'Europese' stad van Indonesië te zijn: de prijzen, die ex-president Sukarno jaarlijks placht uit te reiken voor de best-onderhouden, zindelijkste stad van het land, gingen als regel naar Bandung. Het Oostduitse Braunschweig schijnt Bandung geadopteerd te hebben; wij spraken telkens jongeren die studiebeurzen gekregen hadden - of hoopten te krijgen - voor universiteiten in Duitsland. In het weekeinde komt men in de stad nogal wat buitenlanders tegen, Engelsen, Australiërs en zelfs enkele Fransen, planters van ondernemingen in de buurt of gastdocenten aan de hogescholen, die met hun gezinnen gaan winkelen. Nederland herken ik dan alleen in de vershoten rood-wit-blauwe vlaggen, die een reizend circus als tentdoek gebruikt.

Toch hangt er in de rustige door-de-weekse dagen een sfeer die verwant lijkt aan de vooroorlogse Nederlands-Indische. Dat komt misschien door enkele opschriften in de winkelstraat Jalan Braga, die nog uit het verleden stammen, bij voorbeeld de tegeltableaus 'Dranken en Provisiën' en 'Leeren Artikelen' op de pui van een gebouw, dat al sinds lang een heel andere bestemming gekregen heeft, en het in koperen lettertjes uitgevoerde 'Brieven' op sommige deuren.

In de boekhandels van deze universiteitsstad zijn naar verhouding meer Nederlandse boeken te koop dan elders, al dateren zij van minstens tien jaar geleden en maken zij een zeer tweedehandse indruk. De oudere leden van het personeel van hotel Homann spreken Nederlands, in de hal staat onder een vitrine een klein model van het mailschip Baloeran van de Rotterdamse Lloyd (toevallig de boot waarop ik in 1938 naar Nederland reisde). Het Nederlandse onderschrift bij de plaat op de Indonesische kalender anno 1969, die in onze kamer hangt, luidt: 'Lach iedere dag, want lachen is gezond.'

Weken later zouden wij elders op Java bij toeval terechtkomen op een feestavond van een bond van veteranen uit de vrijheidstrijd. Zij vierden hun eenentwintigste verjaardag. Na koorzang door de echtgenotes en klassieke Javaanse dansen door de dochtertjes van de oud-strijders, klommen enkele veteranen zelf op het podium om een sketch te spelen. De commandant trad op als Amsterdamse Jansen-met-de-pet (met geïmproviseerde Nederlandse tekst) en lanceerde onder andere: 'Wat is het verschil tussen Amsterdam en Adam (A'dam)? Het KNIL.' Later zong hij samen met een paar

collega's 'Daar bij die molen', dat door het Indonesische publiek zichtbaar geamuseerd werd meegeneuried (een en ander tot verbazing van een handvol Amerikaanse toeristen, die zich luidkeels afvroegen welke taal hier gangbaar was behalve 'Javanese').

Deze sfeer van goedmoedige plagerij, met soms toch wel een in veel hoffelijkheid en oprechte pret verpakt angeltje-onder-het-gras, dat even prikt maar niet echt pijn doet, als men maar over voldoende zelfkennis en zelfspot beschikt, is kenmerkend. Eens, op Oost-Java, na een oponthoud van de met passagiers en goederen overbelaste autobus, dat ons gelegenheid gaf even de benen te strekken, bleek bij het weer instappen mijn plaats ingenomen te zijn door een nieuwe medereizigster, een jonge vrolijke vrijmoedige desabewoonster, die - tot vermaak van de andere inzittenden - niet van plan was te wijken voor deze orang belanda en zulks ook duidelijk te kennen gaf. Zij kneep mij met spitse vingertoppen in mijn wang en bovenarm en zei uitdagend: 'Merah dan putih!' (rood en wit), een plagerige toespeling op het vlekkerige effect van zonnebrand op mijn huid. 'Ja, betul, seperti bandera Indonesia', jazekeer, net zoals de Indonesische vlag, antwoordde ik, ook schertsend, inhakend op de onuitgesproken diepere bedoeling van haar opmerking. Onder algemeen gelach gaf zij mij daarna mijn plaats terug, en installeerde zich bij de andere pas-ingestapten op de kratten en zakken in het middenpad. Gedurende de rest van de tocht knikte zij mij zo nu en dan vrolijk toe, en een paar maal maakte zij lenig balancerend behulpzaam een losgeraakt zonzwendend gordijntje vast, dat in mijn gezicht fladderde.

Op het tuinfeest te midden van de veteranen en hun gezinnen hing een merkwaardige sfeer, speels, hartelijk, met een snel opflakkeren zo nu en dan van iets dat heel andere mogelijkheden aanduidde; in de bewust gewilde, algemene hoffelijke gezelligheid bracht dat juist een boeiende dissonante toets, te vergelijken met die soms nauwelijks waarneembare asymmetrische vinger-, voeten oogstanden, die aan de overigens zo vloeiende Javaanse dans zijn pittig karakter geven.

Het is bijna onmogelijk hier woorden voor te vinden. Toch is het essentieel. Later, op Bali, zou ik mij volkomen gewonnen geven aan het illusionisme van wisselende stemmingen in de uitingen der mensen: een soort van natuurverschijnsel, als het spel van zon en schaduw over de landschappen, als waterglans, als het effect van schutkleuren bij planten en insecten, als 'wolken van licht, vurige glans, bliksem en weerlicht, regenbogen, bloemenregens', in een Javaans heldendicht beschreven als de begeleide verschijnselen van een Eindstrijd. Bij de veteranen (de nachtelijke tuin, het verlichte podium met gamelanspelers, telkens glimpen van kinderen in bonte, glinsterende danskostuums) was ik me bewust van een soortgelijke, veelvormige, elementaire, niet te beredeneren ondergrond van het gebeuren; het feit dat zij modern ingestelde, ontwikkelde Indonesiërs waren, deed daar niets aan af. Of zij nu duidelijk blijk wilden geven van een zekere verknochtheid aan Nederland en Nederlanders, op speelse wijze wilden spotten met onmiskenbaar Nederlandse kleinburgerlijke of zelfs platte 'lol', waarvan zij in het koloniale verleden maar al te vaak staaltjes te zien hebben gekregen; of zij met hun nadrukkelijk gebracht Nederlands intermezzo misschien een temperend effect beoogden op het nogal patroniserende optreden van de Amerikaanse groep (The American League for Democratic Action) - wie zal het zeggen? Wat doet het er trouwens toe? De manier waarop de commandant in de pauze mijn man en mij voorstelde aan zijn familieleden was ongeveinsd spontaan, als betrof het een weerzien met oude kennissen.

In Banyuwangi op Oost-Java, wachtend op de veerpont naar Bali, zaten wij in de buurt van een paar marineofficieren, die met elkaar Nederlands spraken. Twee heren ergens op een station, ieder in de streektaal in gesprek gewikkeld met eigen kennissen, herkenden elkaar plotseling en riepen in het Nederlands: 'Aduh, meneer, u ook hier?' 'Ja betul, en met vijftien koffers!' Ambtenaren en kantooemployés hoort men herhaaldelijk Nederlandse uitdrukkingen en gezegden bezigen, afgezien van de talloze, in het gewone spraakgebruik opgenomen woorden van Nederlandse oorsprong. Ook busch-auffeurs, waronghouders, winkeliers en willekeurige voorbijgangers blijken graag te laten horen dat zij onze taal wel kennen, in elk geval herkennen; uit het feit dat ik mij enigszins in bahasa Indonesia kan uitdrukken, trekken zij trouwens meestal de conclusie dat wij uit Nederland komen. Veel mensen vertellen uit eigen beweging dat hun ouders nog Nederlands spreken of lezen, of dat zijzelf het vroeger op school hebben geleerd, of er iets van begrijpen omdat zij bij Nederlanders hebben gewerkt. Wij hebben nogal wat jongeren ontmoet die graag in Nederland zouden willen studeren. De Nederlandse Openbare Leeszaal en Bibliotheek in Yogya trekt veel bezoekers; de directrice kan het aantal aanvragen voor Nederlandse lessen nauwelijks verwerken. Dat de leden van de Lembaga Persahabatan (Vriendenkring) Indonesia-Nederland te Jakarta, voor wie ik een lezing mocht houden over de 'Indische' belletristie, belangstelling tonen voor onze taal en literatuur, is niet zo vreemd. Over het algemeen hanteren de Nederlands sprekende - en dus veelal oudere - Indonesiërs onze taal met een gemak en een zorgvuldigheid, waar bij ons menigeen een voorbeeld aan zou kunnen nemen.

De redenen die Indonesiërs nu hebben om Nederlands te willen kennen en contact met Nederland niet te schuwen, zijn zeer gecompliceerd. Is het alleen een vorm van toenadering, een zowel hoffelijke als hartelijk gemeende poging een kloof te overbruggen, oud zeer te helen? Alleen een kwestie van status? omdat kennis van het Nederlands verwijst naar een redelijke schoolopleiding en maatschappelijke achtergrond? zoals hier en daar - in Nederland - beweerd wordt, meestal door mensen die zelf nog nooit enige belangstelling aan de dag gelegd hebben voor Indonesische cultuur. Natuurlijk valt niet te ontkennen dat het Nederlands voor een oudere generatie van Indonesiërs enigszins de rol gespeeld heeft die in de achttiende en negentiende eeuw het Frans in Nederland vervulde: die van beschaafde omgangstaal voor een elite, die de eigen landstaal niet of ternauwernood sprak. Indonesiërs uit de maatschappelijke klasse die voor de oorlog in het Nederlands-Indische bestuursapparaat was opgenomen, hebben tijdens de Japanse bezetting de - toen pas goed tot ontwikkeling gekomen - bahasa Indonesia moeten leren. Hopen deze groepen of hun zoons en dochters op functies en ontplooiingsmogelijkheden in het kader van te verwachten nieuwe Nederlandse vestigingen? Wil men blijk geven van een voorkeur voor de westerlingen, wier eigenschappen en hebbelijkheden men tenminste van oudsher kent? Is het een louter praktische kwestie: omdat het leeuwedeel van de vakliteratuur over Indonesië nu eenmaal in het Nederlands geschreven is, en omdat bij voorbeeld de studie in het recht tot het gebruik van Nederlandse rechtswetgeving verplicht? Bij heel veel Indonesiërs leeft stellig het verlangen om door middel van een westerse taal, die hun (nog) bekend in de oren klinkt en die zij lezen kunnen, zich kennis en denkbeelden van de moderne tijd eigen te maken, contact te krijgen met cultuurstromingen die hun eigen ontwikkeling zullen bevruchten en verrijken, of waartegen zij zich in toenemende bewustwording kunnen afzetten. T.H. Silcock zegt in *Southeast Asian University* dat het een zware taak zal zijn Javaanse scheikundigen en ingenieurs op te leiden met het Indone-

sisch als voertaal. Internationale vakliteratuur op deze gebieden zou vrijwel ontoegankelijk zijn voor Indonesische studenten, door hun vaak gebrekkige kennis van het Engels.

Wie vanuit het Westen op Java gaat wonen en werken, ziet zich geconfronteerd met een tweevoudig probleem. Ten eerste: hoe moet hij tegemoetkomen aan de bij een groot deel van de bevolking nog levende verwachting dat een blanke zich als een 'toean besar' zal gedragen, dat wil zeggen, naar Indonesische maatstaven gemeten de hoogste eisen stelt op het gebied van comfort, en een bepaalde status handhaaft, op zijn minst die van de inheemse elite? De Indonesische heer H., directeur van een reisbureau ergens op Midden-Java, verschaftte ons, toen wij een auto wilden huren, met zichtbare trots en voldoening een zeer grote glimmende luxewagen met chauffeur, in de overtuiging dat wij dit vanzelfsprekend verwachtten; in elk geval duidelijk bezorgd om de stand die wij in zijn ogen op te houden hadden als vreemde bezoekers met betrekking tot de bevolking in de omtrek, en als Nederlanders ten aanzien van het handjevol in de buurt aanwezige westerlingen van andere nationaliteiten. Onze voorkeur voor lokale autobussen; betjaks en dergelijke middelen van vervoer vond hij in de eerste plaats bevreemdend en eigenlijk niet zoals het hoorde. Misverstanden bleven dan ook niet uit tussen ons en deze beminnelijke, nerveuze man, die het ons graag naar de zin wilde maken, maar geen begrip kon opbrengen voor ons verlangen zo 'gewoon' mogelijk te reizen. Ook elders stuiten wij wel op dit vooroordeel, waarschijnlijk zowel gebaseerd op vooroorlogs Nederlands gedrag als op een typisch Javaanse behoefte zich kenbaar te maken door de stijl waarin men naar buiten toe optreedt: men kan bezoekers geen grotere eer bewijzen dan door hen tot vertoon in staat te stellen.

Nu waren mijn man en ik toeristen, dus hoe dan ook buitenstaanders; wat wij deden kwam geheel voor onze eigen verantwoording, wij vertegenwoordigden niets of niemand behalve onszelf. Maar hoe moet een Europeaan die op het ogenblik in Indonesië te werk gesteld wordt op ongedwongen wijze blijk geven van een democratische gezindheid, zonder zich belachelijk te maken of ergernis te wekken? Ten opzichte van Indonesische collega's verkeert hij vaak in een moeilijke dubbelzinnige positie, vooral wanneer hij door eigen regering of bedrijf gesalarieerd wordt, hetgeen betekent dat hij zich dingen kan veroorloven die voor hen volstrekt ondenkbaar zijn. Het besef voor dagelijkse behoeften die men als Nederlander heel gewoon en vanzelfsprekend vindt bedragen uit te geven waar menig Indonesisch gezin weken- of maandenlang van zou kunnen rondkomen, veroorzaakt diep onbehagen. Wie afkomstig is uit westerse landen, waar bedelen sinds lang tot het verleden behoort, of onzichtbaar geworden is, kan niet voorbijlopen aan menselijke wrakken, aan vrouwen en kinderen in lompen, aan uitgestoken handen en klaaglijk smeken, zonder bestormd te worden door complexe gevoelens van schrik, medelijden, schaamte en schuld. Zo iets uit zich dan vaak in een reactie van afweer ten opzichte van wat men - uit zelfbehoud - als 'chaos' of 'achterlijkheid' kwalificeert, of in onzekerheid, waarmee men dan weer andersoortige verwarring zaait. Men kan zich afsluiten, zich isoleren binnen een luchtledig (zo is nog steeds het bestaan van vele tijdelijk in ontwikkelingslanden levende mensen uit het Westen), men kan zich ook richten naar de op archaische voorstellingen berustende verhouding tussen hoog en laag, rijk en arm, met de door het lot geschonken beschermende en dienende, leidende en lijdende rollen, die nog voor tal van Indonesiërs levende werkelijkheid is (verhoudingen die het Nederlandse kolonialisme van

tempo doeloe altijd heeft ontzien, ja, waarbij het zich bewust heeft trachten aan te passen). In het eerste geval, dat van isolement uit heimelijke angst, blijft het contact met de bevolking tot het allernoodzakelijkste beperkt; met name de Engelsen zijn van oudsher befaamd wegens hun vermogen jarenlang in de meest afgelegen oorden van Azië en Afrika een leven met tea en cricket te leiden, zonder ooit met andere inheemsen dan hun bedienden om te gaan, of ooit een woord van de landstaal te leren. In het tweede geval dreigt het gevaar van een nieuw hedendaags feodalisme, dat zelfs waar het met de beste bedoelingen, namelijk als een vorm van bescherming, wordt gehandhaafd, een belemmering zou zijn voor de nu meer dan ooit broodnodige ontwikkeling van de massa. Ik heb met Indonesiërs gesproken die een dergelijke, op een familieband gelijkende verhouding, een symbiose van mensen van verschillende rang en functie en klasse, nog altijd beschouwen als een voorlopige noodzaak, als de beste overgangsvorm naar een nieuwe maatschappij met economische en geestelijke zelfstandigheid voor zoveel mogelijk mensen. Er zijn tekenen die erop wijzen dat zij met deze opvatting misschien wel eens gelijk zouden kunnen hebben, al zal die ongetwijfeld onbegrip en zelfs verontrusting en tegenstand wekken bij progressieve westerse waarnemers en weldoeners-in-spe.

Er is niets te bereiken op het gebied van ontwikkelings-hulp, wanneer men zich niet verdiept in die innerlijke wereld van het grootste deel van het Indonesische volk. Daar geen rekening mee houden, betekent krachten oproepen die niet te overzien en wellicht op den duur niet in goede banen te leiden zijn.

Zeker zijn er, vooralsnog naar verhouding kleine, groepen die hetzij 'Amerikanismen', hetzij volksrepubliekachtige idealen belichamen; een hang naar show is de mensen evenmin vreemd als een neiging tot didactische ernst. Maar de Javaan bezit in een zo opvallende mate een aangeboren gevoel van eigenwaarde, en heeft zoveel natuurlijk weerstandsvermogen en distinctie, dat men mag hopen dat deze uitersten van mentaliteit, waartoe men in moderne ontwikkelingslanden kan komen, geen vat op hem zullen krijgen. Dat technische vooruitgang ingrijpende veranderingen met zich mee zal brengen op het gebied van levensbeschouwing en gedrag, is onvermijdelijk. Maar welke zullen dat zijn?

Ondanks al het vertrouwde en herkenbare; ondanks de ongeveinsde hartelijkheid en tegemoetkomendheid (met soms een ronduit ontroerend accent, zoals het 'God zegene u', dat de jonge receptionist van het hotel, die voordien alleen Engels of bahasa Indonesia had willen spreken, ons bij het afscheid plotseling in het Nederlands toevogt); ondanks de vele ogenblikken van verstandhouding en gedeelde pret om dingen-van-het-land en van-de-mensen, die berusten op gemeenschappelijke ervaringen, onderga ik Bandung toch als onherroepelijk anders dan de stad van die naam waar ik als kind gewoond heb.

Met mijn man loop ik nog eenmaal in de ochtendkoelte door de lanen, langs huizen en tuinen waar ik eens 'uit spelen' ging, langs het plantsoen waar ik, in de smalle schaduw onder pasgeplante flamboyantboompjes na het rustuur sigarebandjes of filmsterrenfoto's ruilde met klasgenoten van de lagere school. Ik sta op de berm voor ons vroegere huis in de Progostraat, aan de voet van de glooiing die tot het gebouw van Gouvernements Bedrijven reikt: eens een parkachtig aangelegd terrein met bosjes en bloeiende struiken, nu braakliggend land, met hier en daar een maïsveldje, een rij pisangbomen. Hoeveel malen heb ik de omtrekken van Gedoeng Sate zo en

niet anders zich zien aftekenen tegen de witblauw-glinsterende lucht? Met de beste wil van de wereld kan ik het beeld van toen niet meer terugvinden. Ik realiseer mij alleen - iets waaraan ik destijds zelfs nooit heb gedacht, ik wist het niet eens - dat de straat genoemd is naar de Progo, de heilige en historisch belangrijke rivier van de Javanen in het hart van de Vorstenlanden.

Op een ochtend staan wij nog voor zonsopgang op een perron van het station Bandung, te midden van de reizigers, dragers, kooplui met fruit en sigaretten en snoep, die zich voor de ingangen van de Limex-exprestrein verdringen. Wij reizen Klas Utama, dat betekent een zitplaats, een witte antimakassar over de rugleuning, een fan aan het plafond van de coupé. Het is stampvol. Koffers, manden en tassen worden in het bagagerek gestapeld. Iedereen installeert zich voor de tien uren durende tocht naar Yogya: de grijze dame uit India, in vele meters smetteloze mousseline gewikkeld; haar zoon; twee Japanse meisjes-op-vakantie, die dadelijk kranten in hun eigen taal openvouwen en zich verdiepen in verticale reeksen spinnepootachtige tektjes; een jong echtpaar, bedolven onder slapende kinderen; een mijnheer, die zijn zojuist gekochte ontbijt nuttigt, nasi goreng in een tuitzak van pisangblad; en een grote dikke Amerikaan in een paars hemd, met een drankneus, die zich ontpopt als een soort van evangelist, terstond hardop begint te bidden en te getuigen, en een keurig beleefde, dus weerloze, jongen naast hem onderwerpt aan een soort van hersenspoeling waar voorlopig geen einde aan zal komen: 'God heeft mij uitgekozen om naast jou te zitten, vandaag... om je een nieuw leven te geven... om je te redden van de hel... Weet je wel wat de hel is? Waar woon je... hoe heet je?... Zijn jullie moslems?... Wat doet je vader? Is hij in het leger?... Is hij generaal?... Kolonel?... Ben je gelukkig?... Nee, je bent niet gelukkig. Ik zie heel goed, mijn jongen, dat jij niet gelukkig bent...'

De trein zet zich in beweging. Er is nog geen licht in de hemel, maar een doffe gloed wordt zichtbaar in het oosten, als de weerschijs van een brand voorbij de horizon.

Aus:
HELLA S. HAASSE,

*Een handvol achtergrond
'Parang Sawat'
Autobiografische teksten,*

Amsterdam: E.M. Querido's uitgeverij B.V.,
S. 128-143